

toisaalla tekstissä jäävät saksalaiseen asuunsa.

Käännöksen tarkkuus on tärkeä asia, koska suomenkielistä tutkimusta laivastohistoriasta on vähän. Suomalaiset termit ovat vakiintumattomia, ja jokainen uusi epätarkka käännöstermi sekoittaa tilannetta entisestään. Kielen luova käyttö oli myös olennainen osa Saksan merivoimien salaista kehitystyötä sekä Versailles'n rajoitusten kiertämistä. Esimerkistä käy edellä mainittu Umbau-ohjelma, siis "muutos-ohjelma", joka todellisuudessa tarkoitti Saksan laivaston tuntuvaa vahventamista yli Versailles'n rauhansopimuksen määrittämän enimmäiskoon.

Perusteosten kaltaisesti *Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö* asettaa enemmän kysymyksiä kuin mihin vastaa. Se tarjoaa hyvän lähtökohdan jatkotutkimuksille. Suomen vaiheiden selvittäminen valaisee esimerkiksi saksalaisten vastaavia toimia ja hankkeita Espanjassa.

Vastaustaan odottaa myös kysymys useiden tutkimuksen henkilöiden asemasta ja merkityksestä. Eräs näistä on suomalainen kontra-amiraali von Schoultz, joka sukellusveneidän rakentamisen jälkeen oli keskeinen hahmo Saksan laivaston ja Suomen välisissä suhteissa. Paras osoitus tunnustuksesta Forsénien työtä kohtaan olisi historiantutkimuksen jälkimaininki niin Suomen kuin Saksankin laivastohistorian piirissä: voi vain toivoa, että teoksen ansiosta Suomen laivastolakiin julkisuudessa edelleenkin liitettävät väärinymmärrykset tulisivat viimeinkin oikaistuksi.

Aleksanteri Suvioja

Maanpetturin tie vei kaltereiden taakse

Juha Pohjonen: Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945 – 1972 tuomitut. Otava, Keuruu 2000. 543 sivua, kuvitettu.

■ Huippuvakoojien kiinnijäämiset ja loikkaukset leiristä toiseen olivat kylmän sodan aikana aina suuria uutistapahtumia. Jännitys elokuvien ja -romaanien tekijöille agenttitarinat tarjosivat ehtymättömän aihevaraston. Vakoojien ja loikkareiden muistelmilla on ollut runsaasti kysyntää ja niitä on käytetty paremman puutteessa myös historiantutkimuksen lähteenä, kun varsinaisten tiedustelupalvelujen ja valtiolisten poliisien arkistoihin ei ole ollut pääsyä. Kylmän sodan päättymisen on avannut arkistoja ainakin jossakin määrin ja joissakin maissa, mutta ennen kaikkea se on madaltanut vakoilua koskevan tieteellisen tutkimuksen kynnyksen. Siihen ei enää sisälly entisenkaltaisia poliittisia rasitteita eikä jännitteitä.

Yleisnimikkeellä 'vakoilu' voidaan tarkoittaa melkein mitä vain ja sen alle mahtuu niin monenkirjavaa puuhastelua, että käsitteen kattavaa määritelmää lienee turha yrittää. Erityisesti kylmän sodan aikaisesta vakoilutoiminnasta voi sanoa, että se oli todella-

kin politiikan jatkamista toisin keinoin. Totuus oli vakoilussaakin, jos mahdollista, vielä taruakin ihmeellisempi ja ennen kaikkea raadollisempi. Liikkeellä eivät suinkaan olleet vain salaiset agentit ja huippuammattilaiset, 'miehet kylmäsätä', vaan vieraan vallan hyväksi tapahtuvaan tietojen keruuseen värvättiin myös ihan tavallisia kansalaisia. Varsin suuri osa saadusta tiedosta oli varmasti täysin hyödytöntä, epäoleellista, banaalia ja epäluotettavaakin. Osa tiedoista oli sitä paitsi sellaisia, jotka olisi paljon helpommin saanut julkisista lähteistä, vaikkapa sanomalehdistä, karttakirjoista tai rautateiden aikatauluista. Mutta yhtä kaikki: suostuminen yhteistyöhön vieraan vallan kanssa oli – ja on – tietysti kaikissa maissa aina raskas rikos.

Suomessa vakoilutapausten tieteellinen tutkiminen tuli mahdolliseksi vasta Neuvostoliiton hajoamisen ja kylmän sodan päättymisen jälkeen 1990-luvulla. Poliittiset rasitteet kaikkosivat tämänkin teeman ympäriltä. Eräänlaisena verrokkitapauksena, joka tietysti on sinänsä aivan eri luokan asia, tulevat mieleen vaikkapa neuvostopartisanien jatkosodan aikana rajaseudun kyliin tekemät murhaukset, joista YYA-Suomessa vaiettiin vuosikymmenet, ja varmasti vieläkin visummin kuin rajan pinnassa tapahtuneesta vakoilusta.

Ratkaisevan syyäksen myös Juha Pohjosen tuoreelle väitöskirjatyölle on antanut se, että Punaisen Valpon ja Suojelupoliisin arkistot on avattu tutkijoille vuoteen 1972 saakka. Lähdetilanteesta on lyhy-

essä ajassa tapahtunut todella valtava muutos, olihan vielä puolitoista vuosikymmentä siten jopa Etsivän keskuspoliisin 1930-luvun arkistoihin pääsy rajoitettua. Mahtaakohan missään muussa maassa valtiollinen poliisi päästää tutkijoita penkomaan niin tuoreita papereja kuin Suomessa nykyään?

Juha Pohjonen on ottanut tehtäväkseen laatia kokonais-tutkimuksen kaikista Suomessa vuosina 1945–72 maanpetokseen tuomituista henkilöistä – heidän määrästään, mitä he tekivät, missä teko tapahtui, miksi he siihen ryhtyivät, mikä oli tuomio, jne. Maanpetoksesta tuomittuja henkilöitä oli tarkasteltavana aikana kaikkiaan 124, joista yksi tuomittiin kahteen kertaan. Tutkimustehtävä on sinänsä selkeä, mutta se, miten Pohjonen on sen rajannut ja millä hän on rajaustaan perustellut, herättää tiettyjä vastaväitteitä. Tutkimuksen perusjoukoksi on otettu maanpetoksesta tuomitut henkilöt. Eikö olisi ollut järkevämpää kääntää näkökulma toisin päin ja pyrkiä selvittämään suomalaisten sekaantumista vieraan vallan hyväksi tapahtuneeseen vakoilutoimintaan?

Maanpetostuomioista lähteminen tavallaan 'predestinoi' kysymyksenasettelua. Yhtäältä se rajoittaa tutkimuksen mekaanisesti ja muodollisjuridisesti vain niihin tapauksiin, joissa tekijät jäivät kiinni ja tuomittiin, ja poliittiselta kannalta ensisijainen ja kiinnostavin problematiikka jää kokonaisuudessaan taustalle, selvittämättä, ja tässä tapauksessa vielä lähes kokonaan problematisoimatta. Toisaalta valittu

ongelmanasettelu pakottaa otamaan mukaan kaikki mahdolliset tapaukset: myös Saksan hyväksi 1944–48 vakoilleet ja Naton laskuun 1950-luvun alussa Neuvostoliittoon retkiä tehneet entiset kaukopartiomiehet sekä ne muutamat tapaukset, joissa tietojen keruu tapahtui ainakin 'vakoojan' oman käsityksen mukaan Yhdysvaltojen tai Ruotsin hyväksi.

Tutkimuksesta olisi tullut huomattavasti jäntevämpi, jos tekijä olisi keskittynyt pelkästään Neuvostoliiton puolesta tapahtuneeseen vakoiluun ja pohtinut tätä ilmiötä sitten myös laajemmin kuin vain kiinni jääneiden ja tuomittujen osalta. Jos tutkimustehtävä olisi rajattu näin, silloin omina ryhminään erottuisivat pintavakoilu, sisämaan tapaukset ja koko orkesteria pyörittäneet rajan takaa Suomeen tulleet ns. illegaalit. Mikäli näitä olisi tutkittu koko laajuudessaan, eikä vain tuomittujen osalta, aihe olisi siinäkin tapauksessa ehkä ollut liian laaja. Mielestäni väitöskirjan teemaksi olisi aivan hyvin riittänyt pelkästään ns. pintavakoilun selvittäminen.

Myönnetään, että on toki aivan eri asia tutkia *vakoilua* kokonaisilmiönä kuin siitä kiinni jääneitä ja *maanpetoksesta tuomittuja*. Jälkimmäisen tutkimustehtävän rajaushan on itsestään selvä ja 'annettu', ja tutkimuksen lähdepoija on tavallaan täydellinen, kun edellisen eli vakoilun tutkiminen olisi ilmiönä monin verroin laajempi, vaikeammin lähestyttävä ja lähdepoijaltaan erittäin ongelmallinen tehtävä. Moitinkin Pohjosta lähinnä siitä, ettei hän ole tutkimuksensa ra-

jausta perustellessaan esitellyt koko problematiikkaa juuri mitenkään. Kokonaiskuvan tavoittelemisen Suomeen kohdistuneesta vakoilusta olisi tietenkin niin huikea tehtävä, ettei sitä yksi tutkija yhdessä kirjassa pystyisi selvittämään.

Jos tutkimuksen rajaus kuitenkin hyväksytään, niin voidaan todeta, että tutkimusasetelma on selkeä ja lähdepoija erittäin kattava. Juha Pohjonen on Valpon ja ennen kaikkea Supon aineistojen lisäksi tutustunut perin pohjin kaikkeen muuhunkin saatavilla olevaan aineistoon, mainittakoon esim. Rajavartiolaituksen esikunnan ja Ulkoasiainministeriön arkistot sekä Tasavallan Presidentin Arkistosäätiön hallussa olevat Urho Kekkosen kokoelmat Orimattilassa. Juha Pohjosen työn suurin metodinen ansio on valtavan lähdeaineiston suvereeni hallitseminen ja kokonaiskuvan rakentaminen arkistoista löytyvistä tuhansista tiedonsirpaleista.

Vaikka vakoilusta on kirjoitettu paljon, ja jotakin myös Suomessa, aikaisempaa tutkimuskirjallisuutta on silti vähän. Itse asiassa käsillä olevan aiheen kannalta vartenotettavia teoksia on kaksi: Kimmo Rentolan "Niin kylmää että polttaa" (1997) sekä Matti Simolan ja Tuulia Sirvion toimittama Suojelupoliisin 50-vuotishistoria "Isänmaan puolesta" (1999), jonka keskeisiä kirjoittajia ovat, ketkäs muut kuin Rentola ja Pohjonen. Johdantoluvussa Pohjonen mainitsee myös muutamia ulkomailta ilmestyneitä vakoilua koskevia erityistutkimuksia, mutta tekstissä hän ei enää niihin palaa. Mielestäni näiden – tai joiden-

kin muiden metodiseksi esikavaksi kelpaavien – tutkimusten pohjalta laadittu tiivis katsaus tutkimusalueen keskeiseen problematiikkaan, vakoilututkimuksen 'genreen', käsitteistön ja käytettyihin metodeihin olisi parantanut Pohjosen työn arvoa nimenomaan akateemisenä opinnäytteenä.

Vielä vakavampi metodinen puute on se, että Pohjonen ei ole selvittänyt tieteelliseltä opinnäyteeltä edellytettävällä tavalla välejään aikaisemman tutkimuksen kanssa. Tämä koskee erityisesti edellä mainittua Rentolan teosta (1997). Siinä on käsitelty myös vakoilua laajemman Suomen ja Neuvostoliiton 1940-luvun loppuun ja 1950-luvun alun suhteita koskevan ongelmanasettelun osana. Kenkä puristaa nyt siitä, että Kimmo Rentola on ensimmäisenä tutkijana esittänyt Valpon ja Supon arkistojen pohjalta merkittävää uutta teemasta, joka on Juha Pohjosen väitöskirjan ydinaluetta. Pohjonen ei kuitenkaan mitenkään kommentoi Rentolaa eikä edes viittaa häneen kuin yhden ainoan kerran. Hänen omat tuloksensa eivät kuitenkaan missään oleellisissa kohdissa eroa siitä, mitä Rentola on esittänyt. Vähin, mitä Pohjosen olisi pitänyt tehdä, olisi ollut asianmukainen viittaaminen Rentolaan. Kritiikiltä häntä ei pelasta edes se, että hän on toki käsitellyt maanpetosjuttuja huomattavasti yksityiskohtaisemmin kuin Rentola ja käyttänyt niiden selvittämisessä myös muita lähteitä, esimerkiksi rajavartiolaitoksen arkistoja.

Pohjonen jaottelee tutkimuskohteensa – maanpetos-

tuomion saaneet – neljään ryhmään. Niistä ensimmäinen olivat ne henkilöt, jotka tuomittiin yhteistyöstä Saksan kanssa vuosina 1944-48. (Tässä ryhmässä oli kahdenlaisia tapauksia; niitä, jotka olivat välirauhansopimuksen 1944 jälkeen siirtyneet Saksan puolelle, sekä niitä, jotka suunnittelivat yhteistyössä Saksan kanssa vastarintaa sen varalle, että Neuvostoliitto miehittäisi Suomen.) Toisen pääryhmän muodostivat Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rajalla ns. pintavakoiluun syyllistyneet suomalaiset. Kolmas ryhmä olivat sisämaassa Neuvostoliiton hyväksi vakoilleet suomalaiset. Nämä tapaukset olivat useimmiten vakavampia ja mittasuhteiltaan isompia kuin pintavakoilujutut. Niiden jäljille päästiin monesti neljännen ryhmän, ns. illegaalien – väärällä identiteetillä liikkuneiden Neuvostoliiton asiamiesten – jäädessä kiinni, sillä illegaalit pyörivät Suomessa toiminutta asiamiesverkostoa.

Tätä jaottelua seurailee myös Pohjosen jäsentely. Viimeinen pääluku ei kuitenkaan oikein istu siihen. Se sisältää monia varsin erityyppisiä juttuja. Alkupuolella käsiteltävät Lapin tapaukset olisi voinut aivan hyvin yhdistää pintavakoilua käsittelevään jaksoon, vaikka niiden vaikutukset ulotuivat jossain määrin myös sisämaahan. Luvun loppupuolen asiat olisi voinut käsitellä puolestaan sisämaan tapausten yhteydessä. Tämäkin ongelma johtuu perimmältään Pohjosen tekemästä rajauksesta – eli siitä, että hän on ottanut tutkimuksensa perusjoukoksi kaikkien maanpetostuomioon joh-

taneiden juttujen selvittämisen eikä koko ilmiötä.

Itärajan pinnassa tapahtunut ns. pintavakoilua koskeva osuus nousee mielestäni Pohjosen tutkimuksen kiinnostavimmaksi. Se on todella riipaisevaa luettavaa. Valtaosa itänaapurin koukkuun tarttuneista oli rajaseudun köyhiä pieneläjiä. Ylivoimaisesti tärkeimmäksi houkuttimeksi nousee, eikä niinkään yllättäen, ilmainen vodka, jota rajan takana oli runsain mitoin tarjolla. Aatteen palosta oli harvoin kyse. Rahapalkkiot olivat aivan mitättömiä, mutta maaseudun köyhille niilläkin oli oma merkityksensä.

Oikeastaan pintavakoilu kuuluisi enemmän sosiaalishistorian kuin poliittisen historian alaan. Pohjonen toteaa aivan oikein, että itärajalla naapurin kanssa yhteistoimintaan hairahtaneet olivat oikeastaan itse uhreja, Pohjosen sanoin 'järjettömän epäluulon sijaiskärsijöitä', sillä heidän antamansa tiedot olivat merkitykseltään niin vähäisiä, etteivät ne voineet mitenkään maamme turvallisuutta heikentää. Neuvostoliitto sai pintavakoiluun sotkeutuneilta suomalaisilta valtaosin sellaista tietoa, jota se luultavasti saamaan aikaan kokosi julkisista lähteistä, puhumattakaan siitä, mitä sameammassa vesissä uivat isommat kalat saivat aikaan. Sen sijaan varsin vakavia olivat eräät sisämaan tapaukset, kuten ns. Jyväskylän suuri vakoilujuttu, jossa itänaapuri pääsi käsiksi Suomen ilmavoimien salaiseen aineistoon, tai erään ortodoksin papin venäläisille 1960-luvulla luovuttamat väestörekisteritiedot. Niiden

avulla voitiin valmistaa käytännöllisesti katsoen aitoja suomalaisia henkilöilyspapereita länteen lähetetyille neuvostovakoojille. Saattaa hyvin olla, että tällaisia valeperheitä elää vieläkin jossain päin maailmaa ja jatkaa sukuaan – ja kenties alkuperäistä ammattiaankin jo kolmannessa polvessa.

Neuvostoliittolaisen osapuolen motiiveista on vaikea saada täsmällistä selkoa, koska sikäläisiä lähteitä ei ole käytettävissä. Suomea kohtaan tunnettiin siellä 1950-luvun puoliväliin asti suunnatonta epäluuloa. Siinä eivät maittemme väliset sopimukset ja julkisuudessa esitetyt ystävyysvakuuttelut painaneet pennin vertaa. Tästä Pohjonen on löytänyt jonkin verran dokumentoituakin tietoa: Neuvostoliitossa 1950-luvun alussa koulutettujen suomalaisten päähän taottiin, että YYA-sopimuksesta huolimatta Neuvostoliitto oli Suomen suhteen koko ajan varuillaan. Tulos on täysin linjassa sen kanssa, mitä Kimmo Rentola on todennut edellä mainitussa tutkimuksessaan.

Tutkimustehtävänsä rajaukselle uskollisena Juha Pohjonen ei ole edes esittänyt ky-

symystä, mitä merkitystä Suomeen kohdistuneella vakoilutoiminnalla ja suomalaisten sekaantumisella siihen oli maitten välisten 'suurpoliittisten' suhteiden kannalta. Vasta loppuyhteenvedossaan Pohjonen kysyy, mitä järkeä koko vakoilutouhussa oli. Tällä tasolla vastaus on vakuuttava: koska Neuvostoliitto ei luottanut Suomeen eikä sen kanssa tehtyihin sopimuksiin, se keräsi kaikin mahdollisin keinoin Suomea koskevaa tietoa. Mutta tämäkään vastaus ei sido tutkimuksen problematiikkaa yleisempään.

Siksi erittäin rohkeilta ja irrallisilta tuntuvat siellä täällä Pohjosen tekstissä esiintyvät yleistävät johtopäätökset, joissa hän koettaa pohdiskella Neuvostoliiton tarkoituksia. Aivan uskomattomalta tuntuu esimerkiksi sivulla 208-209 esitetty 'resoneeraus' ns. Jyväskylän suuren vakoilujutun päätekijän, Reino Kettusen värväämisestä vakoojaksi kesällä 1944 tämän jäätyä Kannaksen suurhyökkäyksessä venäläisten vangiksi. Pohjosen mukaan on pääteltävissä, että Neuvostoliitolla ei ollut enää heinäkuussa 1944 tavoitteenaan Suomen

sotilaallinen miehitys, mutta esimerkiksi juuri Kettusen kouluttaminen vakoojaksi osoittaa, että sillä oli selvät sävelet siitä, kuinka 'Suomen asiaa tullaan hoitamaan'. Tähän olisi melkein pakko jatkaa, vaikka Pohjonen ei sitä itse teekään: 'Hoidetaan Suomi niin, että lähetetään sinne Kettunen vakoojaksi!' Tällä tahallisen kärjistetyllä kommentillani haluan tähdentää sitä, että yksittäisistä ruohonjuuritason tapauksista ei pitäisi suin surminkaan tehdä niin yksioikoisia tulkintoja kuin Juha Pohjonen on paikoin tehnyt.

Oma lukunsa olisi maanpesto-uoimioihin liittyvä jälkimaine ja –muisto, joka pienissä rajaseudun kylissä leimasi kiinnijääneet ja heidän perheensä pitkiksi ajoiksi. Tuomioista kerrottiin sanomalehdissä usein jopa kuvan kera, joten asiat eivät pysyneet salassa. Pohjosen tutkimus noista lähes puolen vuosisadan takaisista tapauksista saa aikaan sen, että aikalaismuisti ja historia kohtaavat, eikä törmäys tässäkin tapauksessa ole aivan kivuton.

Seppo Hentilä